

Садиленко О. Л.,

*аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара***ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОМІРНІСТЬ ЯК ОЗНАКУ ПРАВОЧИНУ****REGARDING THE ISSUE OF LEGITIMACY
AS A CHARACTERISTIC OF A JURISTIC ACT**

У статті зроблено аналіз сутності закріпленого у законодавстві України поняття «правочин як цивільно-правової категорії». Звернено увагу на те, що закріплене законом визначення правочину успішно виконує гносеологічну функцію і забезпечує потребу вищлення кола об'єктів з ознаками правочинів із великого кола надзвичайно різноманітних форм юридично-значущої поведінки учасників цивільних відносин. Визначення поняття «правочин» у повній мірі задовольняє потреби юридичної практики. Звернено увагу на розширення у навчальній та науковій літературі законодавчо визначеного переліку ознак, які характеризують правочин. Особливу увагу приділено твердженням, що правочин завжди є правомірною дією. Обговорено висловленні у літературі пропозиції про те, що слід відмовитися від такої закріпленої законом ознаки, як спрямованість правочину і закріпити «правомірність» як ознаку правочину. Стосовно цих тверджень наведено критичні зауваження щодо неприйнятності такого підходу до визначення поняття цієї фундаментальної цивільно-правової категорії. Представлені в навчальній літературі теоретичні напрацювання методології юридичного аналізу правочинів як фактів реальної дійсності, забезпечують можливість здійснення елементарного аналізу конкретного діяння на предмет наявності чи відсутності у ньому дефектів, які можуть перешкоджати настанню бажаного сторонами правового результату. Наукові знання теорії правовідношення мають велике значення для формування уявлень про елементи правочину і організації системного аналізу цих правових явищ у сфері правового забезпечення організації договірної роботи та при вирішенні цивільно-правових спорів відповідної категорії. Отже, необхідно розділити аналіз правочину як правового поняття, обмежуючись встановленням відповідності діяння законодавчо визначеним ознакам правочину та елементарний аналіз факту реального життя - правочину на предмет його дійсності. Дано визначення недійсності правочину як однієї з факультативних властивостей правочину, яка спричиняє правові наслідки, визначені законом, настання яких у більшості випадків залежить від волі учасників відповідного правочину.

Ключові слова: *цивільно-правові явища, правова категорія, юридичний аналіз, ознаки правочину, правомірність.*

The article analyzes the essence of the concept of "juristic act as a civil law category" enshrined in the legislation of Ukraine. Attention is drawn to the fact that the legislatively established definition of a juristic act successfully performs a gnosological function and ensures the need to distinguish an objects with signs of juristic acts from a large number of extremely diverse forms of legally significant behavior of participants in civil relations. The definition of the concept of a juristic act fully satisfies the needs of legal practice. Attention is drawn to the expansion in educational and scientific literature of the legislatively defined list of features characterizing a juristic act. Special attention is paid to the statements that a juristic act is always a legitimate action. There was deliberation on the proposals in the literature to abandon such a legislatively established characteristic as the purposefulness of a juristic act and to establish "legitimacy" as a attribute of a juristic act. Critical remarks are made regarding the unacceptability of such an approach to defining the concept of this fundamental civil law category. The theoretical developments of the methodology of legal analysis of juristic acts as facts of reality, presented in educational literature, provide the opportunity to carry out elementary analysis of a specific action for the presence or absence of defects that may prevent the desired legal result. Scientific knowledge of the theory of legal relations is of great importance as a basis for understanding the elements of a juristic act and for organizing systematic analysis of these legal phenomena in relation to legal support for contractual work and the resolution of civil law disputes. Therefore, it is necessary to separate the analysis of a juristic act as a legal concept, restricting it to establishing the conformity of an action to legislatively defined characteristics of juristic act, and conducting elementary analysis of real-life situations - involving juristic acts - to ascertain their validity. A definition of the invalidity of a juristic act is provided as one of the optional attributes of such an act, which leads to legal consequences, the occurrence of which in most cases depends on the will of the participants involved.

Key words: *civil law occurrences, legal category, attributes of juristic act, legal analysis, legitimacy.*

Постановка проблеми: Розвиток правових інститутів ринкової економіки України вимагає посилення гарантій прав учасників цивільного обороту, наділення їх надійними інструментами для захисту майнових прав. Правочин є ключовою цивілістичною категорією, якою опосередковуються відносини по передачі прав на товари, роботи, послуги. Необхідність аналізу правової категорії «правочин» обумовлена тим, що перелік ознак правочину, закріплених у законодавстві, не співпадає з ознаками, що характеризують це поняття у навчальній та науковій літературі. Окремими авторами піднімалося питання про вдосконалення цього поняття, що потребує додаткового вивчення цього питання. З урахуванням цих обставин необхідно сформулювати чіткі уявлення як про сутність правочину, так і про його недійсність. Наукові дискусії з цих питань свідчать про актуальність дослідження у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання про правову природу недійсних правочинів досліджувалися у дисертаціях Жекова В.І. «Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України»; Кучера О.В. «Нікчемні правочини»; Потопальського С.С. «Підстави та наслідки недійсності підприємницьких договорів (на матеріалах практики господарських судів)»; Подоляк С.А. «Правові підстави та наслідки визнання господарських договорів недійсними та неукладеними в Україні»; Романюка Я.М. «Підстави і цивільно-правові наслідки визнання правочину недійсним (на матеріалах судової практики)»; Семушиної О.В. «Недійсні правочини та правові наслідки їх недійсності»; Хатнюк Н.С. «Заперечні угоди та їх правові наслідки». Однак не усі новації, запроваджені з прийняттям Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. (далі – ЦК України) були позитивно сприйняті практикою. Норми інституту правочинів зазнають змін і дискусії щодо вдосконалення норм цього інституту тривають. Метою цієї праці є аналіз наукової полеміки щодо сутності правочину як об'єкта наукового осмислення та практичного застосування; визначення підходів до юридичного аналізу правочину як цивілістичної категорії та факту реальної дійсності виробити підхід до визначення поняття «недійсності правочину».

Виклад основного матеріалу. Поняття, якими ми послуговуємося у комунікаціях, являють собою результати осмислення предметів, явищ та процесів оточуючого світу. Вони є абстрагованими сутностями одиничних фрагментів об'єктивної реальності. «Кристалізація» поняття у науковому апараті не може розглядатися у відриві від тієї мети, для досягнення якої це поняття було вироблене та уведене у словниковий запас. Прагнучи до розкриття природи наукового поняття, ми з'ясуємо причину його формування, шукаємо відображений цим поняттям «кластер» елементів нашої минувшини, рухаючи пізнавальний процес від аналізу поняття до тих явищ, які знайшли відображення у ньому у своїх, сутнісно типових ознаках, виражених в узагальненому вигляді. Проте наукове поняття починає «своє життя» у науці і починає обслуговувати процес пізнання нашої дійсності. Так, вітчизняною юридичною наукою вироблене поняття «правочин» – чинити право на відміну від його антипода «злочин» – чинити зло. Проте етимологія цього поняття може задати неправильний напрямок з'ясування сутності та змісту цього правового поняття. Необхідно мати на увазі, що реальність, описана цим поняттям, мала місце у сивій давнині у правовому житті іншої соціальної системи і успадкована нами, оскільки подібні соціальні явища зберігають актуальність у нашій правовій дійсності. Оскільки дискусії про ознаки цього поняття не вважаються завершеними, ми також звернемося до аналізу сутності цього поняття. Поняття «правочин» має легальне визначення, закріплене у ч. 1. ст. 202 ЦК України. «Правочиною є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» [1]. Отже, законодавець описує певну форму поведінки учасників суспільних відносин, в основі якої є їх прагнення до набуття, зміни чи припинення цивільних прав та юридичних обов'язків. «Відмежування правочинів від інших юридичних актів (подій, фізичних дій і вчинків, правопорушень) має істотне практичне значення, оскільки законом встановлюється різний режим породжуваних ними правовідносин» [2, с. 153]. Крім того, це визначення відіграє важливу роль для розпізнавання і диференціації цивільно-правових явищ реального

життя. На нашу думку, це визначення цілком задовольняє потреби практики у юридичній кваліфікації певного типу цивільно-правових явищ. Законодавчо закріплене поняття «правочин» дає змогу відрізнити їх від юридичних вчинків, адміністративних актів та інших форм юридично значущої поведінки учасників цивільних відносин, які потребують інших підходів до їх аналізу. Так здійснення аналізу конкретного діяння у формі правочину потребує дослідження внутрішньої волі та волевиявлення, з'ясування правової мети, вивчення змісту правочину та аналізу його форми і встановленню правового результату. Адміністративний акт ми аналізуємо за іншими правилами, оцінюючи межі повноважень органу, що його видав, відповідність його змісту вимогам закону та наявність порушення прав чи інтересів особи. Тобто, з'ясовуємо ті обставини, які визначені ст. 21 ЦК України. Отже, законодавче визначення поняття «правочин» належним чином виконує свою функцію і забезпечує відмежування описаного виду цивільно-правової поведінки від інших юридичних дій, забезпечує можливість кваліфікувати дії учасників цивільних відносин як правочин. Зрозуміло, що це лише перший крок практичної роботи, спрямованої на встановлення змісту правовідношення. Але для встановлення прав та обов'язків сторін недостатньо сказати, що за своєю суттю та формою їхні дії відповідають ознакам правочину. Тепер явище реального життя вимагає подальшого юридичного аналізу на предмет відсутності у ньому дефектів. Теорія правочину і стала методологічною базою для елементарного аналізу явищ реального життя з ознаками правочинів. Цим можна пояснити потребу розширити коло ознак (елементів) правочину у навчальній та науковій літературі, якими додатково характеризують правочин. Проте окремі, усталені погляди щодо ознак правочину викликають сумніви. Так, у літературі майже не викликає заперечень твердження що, «правочин завжди є правомірною дією... Правомірність правочину означає, що він є дозволеною дією та створює той правовий ефект, на який був спрямований. Вживання в ЦК терміна «недійсний правочин» свідчить, що у цих випадках під «виглядом» правочину вчинені неправомірні дії»

[3, с. 273]. З.В. Ромовська називає цю ознаку «правозгідність» [4, с. 340]. Уявлення про правомірність правочину як його сутнісну ознаку було сформульовано ще у XIX столітті. «Лише законний правочин можна назвати правочинном вважав професор Д. І. Мейєр» [4, с. 340]. Як зауважує А.В. Петровський, найпершою теоретичною науковою працею в сфері цивільного права, зокрема в якій містилися положення щодо недійсних правочинів, була робота Д.І. Мейєра, видана у 1859 році після смерті його учнями на основі лекційного курсу» [5, с. 81]. У навчальних виданнях також зустрічаємо згадку про існування у науковій літературі і іншої думки. «Правочин – це правомірна вольова дія. Така позиція переважає в юридичній літературі» [6, с. 228]. Разом з тим, ми помічаємо, що ознака «правомірність» у легальному визначенні присутня лише як потенційно можлива і не включена до суттєвих ознак легального визначення досліджуваного поняття. У цьому контексті важливо з'ясувати сутність тих явищ правової сфери реального життя, які з певних причин не призвели до виникнення правового результату бажаного сторонами. У цьому контексті можливо розглядати окремі факти реальної дійсності з ознаками правочинів, як «правові аномалії» [7, с. 136]. У рамках цієї праці немає можливості проаналізувати тезу про те, що недійсність правочину є наслідком неправомірних дій його учасників, оскільки потрібно з'ясувати обґрунтованість тверджень, що «... невід'ємною властивістю будь-якого цивільно-правового правочину має бути визнана його правомірність, оскільки він спрямований на відповідний правовий результат, що є однією із суттєвих ознак правочину» [8, с. 155]. Відповідаючи на поставлене питання «чи є правомірність характерною рисою юридичних актів – правочинів» К.А. Карчевський відповідає на це питання наступним чином: «правомірність є конститутивним елементом правочину як юридичного факту» [9, с. 111–112]. Далі автор робить логічний висновок: «ми цим самим знімаємо й питання про спрямованість даного юридичного акта, і тому правочин варто було б визначати просто як юридичну дію безвідносно до її спрямованості» [9, с. 112]. Уявимо, що такий підхід до визначення поняття «пра-

вочин» реалізований у нашому законодавстві. У понятті «правочину» виключимо слово «спрямовані», при цьому дії учасників визначимо як «правомірні», такі що створюють, змінюють та припиняють цивільні права та обов'язки. Таким чином, правочини ми поставимо в один ряд з юридичними вчинками, які мають таку ж результативність, але закон не надає значення змісту внутрішньої волі особи. Адміністративні акти також будуть відповідати цій «конститутивній ознаці». І головне, відбудеться руйнування усієї теорії правочину, яка утворює надійну методологічну базу для юридичного аналізу цього роду правових явищ. Визначення цього поняття як правомірної дії втрачає придатність для сепарації правочинів із цивільно-правових явищ реального життя. Про правомірність як «конститутивну» ознаку ми не можемо говорити навіть у тих випадках, коли внаслідок його вчинення у сторін виникли бажані ними цивільні права та обов'язки. По-перше, законодавство дає багато підстав для його оспорування і у разі ініціювання спору правові наслідки спірного правочину будуть визначені у судовому рішенні. По-друге, судова практика знає багато випадків, коли внаслідок продажу чужої речі економічний тягар розплати за недійсний правочин змушена прийняти на себе третя особа. При цьому неправомірні дії у формі правочину залишаються з об'єктивних причин неоскарженими і зберігають своє існування як факт реального життя з наслідками вчиненого правочину. Наші правові реалії із захопленнями цивільних прав «цивілізованими» методами – такі явища як рейдерство, красномовно свідчать, що предметом полювання є саме майнові права, захоплення яких відбувається у формі вчинення правочинів. Викреслити ці дії з числа правочинів значить позбавити учасників обороту можливостей доводити дефектність підстав виникнення цивільних прав у контрагентів і позбавити їх важливих юридичних інструментів захисту своїх прав за власною ініціативою. Отже, і юридичні аномалії і правопорушення не втрачають властивості правочинів, якщо вони відповідають законодавчо визначеним ознакам. Поняття «спрямованість» є ключовим у розумінні сутності правочину. саме аналізуючи зміст діяння у сфері цивільного обороту, його об'єктивну

та суб'єктивну сторону, ми з'ясуємо внутрішню волю особи та її зовнішній прояв, правову мету та правову підставу правочину як сутнісні елементи правочину. Звернемо увагу, що законодавець не закладав у правову конструкцію цього поняття бажану сторонами результативність. Правочин не перестає бути правочиним від того, що ми дійшли висновку про відсутність створених ним і бажаних сторонами наслідків. Отже, важливо мати на увазі, що правочин як юридичний факт це явище реального життя, яке відповідає ознакам, визначеним ч. 1 ст. 202 ЦК України, незалежно від настання реальних правових наслідків. Цивільно-правова категорія «правочин» – це абстрактне правове поняття, яке описує певну форму поведінки учасників цивільного обороту. Правочини, які на стадії їх вчинення набули певних недоліків (дефектів), можуть бути за ініціативою заінтересованих осіб віднесені до розряду недійсних. Із цього випливає, що «недійсність правочину» – це одна із факультативних властивостей правочину, яка спричиняє правові наслідки, визначені законом. Важливо мати на увазі, що настання правових наслідків, пов'язаних з недійсністю, у більшості випадків залежить від волі учасників відповідного правочину. Категорія «недійсність правочину» відображає надзвичайно різноманітні правові явища, по-різному проявляє себе у цивільних відносинах і потребує подальшого наукового осмислення. Методологія юридичного аналізу фактів реальної дійсності з ознаками правочинів забезпечує можливість здійснення елементарного аналізу конкретного діяння на предмет наявності чи відсутності у ньому дефектів, які можуть перешкоджати настанню бажаного сторонами правового результату. Наукові знання теорії правовідношення мають велике значення для формування уявлень про елементи правочину і організації системного аналізу цих правових явищ у сфері правового забезпечення організації договірної роботи та при вирішенні цивільно-правових спорів відповідної категорії. Отже, необхідно розділити аналіз правочину як правового поняття, обмежуючись встановленням відповідності діяння законодавчо визначеним ознакам правочину, та елементарний аналіз факту реального життя – правочину на предмет його дійсності.

Висновки: Для коректного визначення ознак та елементів правочину необхідно розділити підхід до правочину, як цивільно-правової категорії, законодавчо закріпленого поняття, та підхід до правочину, як факту реального життя, який підлягає елементарному аналізу на предмет його дійсності. Твердження про те, що правочин завжди правомірна дія не характеризує

правову дефініцію «правочин» і не є сутнісною властивістю фактів реального життя з ознаками правочинів. Законодавче визначення поняття «правочин» у повній мірі задовольняє потреби науки та практики. Категорія «недійсність» є факультативною ознакою, яка характеризує юридичні наслідки конкретних явищ реального життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України, 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар за редакцією розробників проекту Цивільного кодексу України, Видавництво «Київська правда». Київ, 2004, 916 С.
3. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. Авт Ц 58 кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 С.
4. Ромовська З.В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник, – К.: Атіка, 2005. – 560 с. ISBN 966-326-123-4
5. Петровський А.В. Еволюція наукових думок щодо матеріального та процесуального аспекту визнання правочинів недійсними / А. В. Петровський // Юридична наука. – 2011. – № 3. – С. 79–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_3_10.
6. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Т. 1. Загальна частина. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 520 с.
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. – Львів: Край, 2007. – 256 С.
8. Лічман Л. В. Окремі питання щодо місця недійсних правочинів у системі юридичних фактів / Л. В. Лічман // Університетські наукові записки. – 2014. – № 2. – С. 151–157. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2014_2_19.
9. Карчевський К. А. Проблеми визнання недійсним значного правочину акціонерного товариства, вчиненого з порушенням встановленого порядку / К. А. Карчевський // Юридична наука. – 2011. – № 1. – С. 101–106. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_1_16.